

MAKALE

Hırbe Helale Nekropol Alanı 2018 Yılı Kazıları

Ergül KODAŞ¹, Bülent GENÇ², Erkan GÜZEL³, Charlotte LABEDAN-KODAŞ⁴, Bahattin İPEK⁵, Nihat ERDOĞAN⁶

Özet

Mardin Artuklu Üniversitesi Kampüs alanı içerisinde bulunan arkeolojik alanda yapılan araştırmalar söz konusu alanın Paleolitik Dönem, Geç Roma Dönemi, Bizans Dönemi ve Artuklu Dönemi gibi birbirinden farklı dönemlerde yerleşim görmüş olduğunu göstermektedir. Arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olan Hırbe Helale arkeolojik alanı içerisinde kalan ve günümüzde Mardin Artuklu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin Otoparkı'nın kuzeydoğusunda bulunan alanda gerçekleştirilen kazılar söz konusu alanın mezarlık olduğunu göstermektedir. 2018 yılında bu mezarlık alanında yapılan kazılar sonrasında 22 adet taş sanduka ve 2 adet basit toprak olmak üzere 24 adet mezar açılmıştır. Bu mezarların içerisinde ve çevresinde yaklaşık 70 bireye ait insan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen söz konusu mezarlık alanı Geç Antik Çağ'da Mardin Bölgesi inanç sistemi ve ölü gömme adetleri üzerine önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Geç antik çağ, Roma dönemi, ölü gömme adetleri, arkeoloji, mezarlık.

Hırbe Helale Necropol Area Excavations 2018

Abstract

Research in the archaeological site within the campus area of Mardin Artuklu University shows that this area has been inhabited in different periods such as the Paleolithic Period, Late Roman Period, Byzantine Period and Artuklu Period. The archaeological site of Hırbe Helale, which is registered as an archaeological site, excavations carried out in the area at the northeast of the car park of the Faculty of Fine Arts of Mardin Artuklu University indicate that the area in question is a cemetery area. The excavations carried out in this graveyard area in 2018 revealed of approximately 70 individual human bones in and around 24 graves, including 22 stone cist graves and 2 simple earth graves. This cemetery area, which dated to the Late Roman Period, provides important information on the belief system and burial customs of the Mardin region in the Late Antiquity.

Keywords: Late antiquity, Roman period, burial custom, archaeology, cemetery.

¹ Corresponding author: Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, ergulkodas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8340-5828

² Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, bulentgenc@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1529-6831

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji, erkanguzel89@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4884-7895

⁴ Doktora Öğrencisi- Arkeolog ve Eskiçağ Tarihçisi, Sorbonne Paris I, labeledankodas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4704-2844

⁵ Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, bahattinipek47@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4380-9283

⁶ Mardin Müzesi Müdürü, barnih@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4904-914X

GİRİŞ

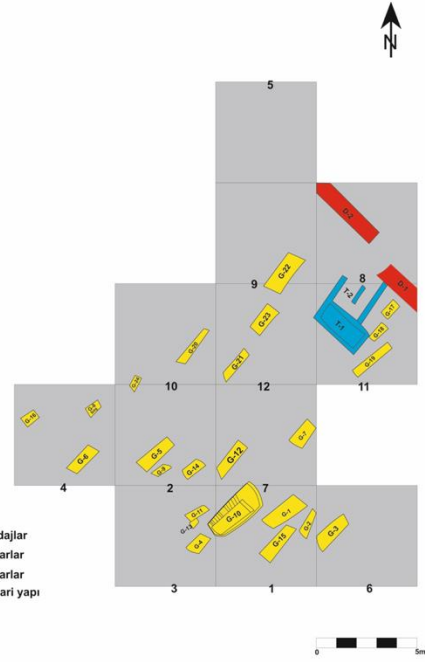
Hırbe Helale yerleşim yeri, Mardin-Diyarbakır karayolu güzergâhının 6. kilometresinin batısında yer alan Mardin ili Artuklu ilçesi sınırlarında Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkesi içerisinde yer almaktadır. III. derece sit alanı olarak tescillenmiş olan arkeolojik alanda 2018 yılında yapılan kazı çalışmaları sadece Hırbe Helale yerleşimi yerinde tespit edilen ve Şekil 1’de görüldüğü gibi günümüzde Mardin Artuklu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin Otoparkının kuzeydoğusunda bulunan alanda gerçekleştirilmiştir. Söz konusu alanda yapılan arkeolojik kazılar 5x5 m ölçülerinde bölünmüş olan sondajlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Nekropol alanının Mardin Artuklu Üniversitesi Kampüsü içerisindeki konumu

Nekropol alanında 2010 ve 2011 yılları arasında yapılan çalışmalar ve 2018 yılı kazı çalışmaları sonrasında mezarlık alanı (Nekropol) olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu alanda yapılan kazılar sonrasında taş örgülü oda mezarlar, taş sanduka mezarlar, basit toprak mezarlar ve bir adet lahit mezar olmak üzere 4 farklı mezar tipi tespit edilmiştir.

2010 ve 2011 yılında bu alanda birçok mezar açılmıştır. Ortaya çıkarılan iki oda mezar ve lahit mezar söz konusu kazılarda açığa çıkarılmıştır. Şekil 2’de de görüldüğü gibi 2018 yılında yapılan kazı çalışmalarında ise 22 adet taş sanduka mezar ve 2 adet basit toprak mezar olmak üzere 24 adet mezar içerisinde en az 45 bireye ait ve alanda dağınık olarak toplanan yaklaşık 25 bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Fakat 2010 ve 2011 kazılarında açığa çıkarılan mezarlarda iskelet kalıntıları yok denecek kadar azdır.

Şekil 2. 2018 yılında açığa çıkarılan mezarlar ve diğer mimari kalıntılar

MİMARİ ÖGELER ve MEZARLAR

Hırbe Helale Nekropol Alanı’nda 2018 yılında ve daha önceki yıllarda yapılan arkeolojik kazı çalışmalarıyla birbirinden farklı form ve yapıda olan mezarlar ve mezarlar arasında bölmeler oluşturan duvarlar açığa çıkarılmıştır. Şekil 3’te de görüldüğü gibi mezarların etrafında ve aralarında bulunan duvarlar mezarlık alanını dışardan sınırladığı ve kendi içerisinde bölmelere ayırdığını göstermektedir. Güneydoğu-kuzeybatı aksında uzanan söz konusu duvarların mezarları gruplara ayırdığı ve mezarlar arasında geçişi sağlayan yol görevi de gördükleri gözlemlenmektedir. Özellikle açma 8 ve 11 de tespit edilen ve D1-D2 olarak isimlendirilen büyük boyutlu duvarın mezarlığın kuzey-batı sınırını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Zira 2010 yılında açığa çıkarılan 2 adet oda mezar da dâhil alanda açığa çıkarılan tüm mezarlar söz konusu iki ana duvarın güneybatısında bulunmaktadır. Bu durum söz konusu duvarın mezarlığın kuzeyde bulunan ana duvarı olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Mezarlık alanında tespit edilen duvarlar

Mezarlar

Nekropol alanında yapılan eski çalışmalar ve 2018 yılı kazı çalışmalarda ortaya çıkarılan mezarların tamamı güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Mezar duvarlarının çoğunlukla doğal olarak köşeli olan kireç taşlarıyla yapıldığı gözlemlenmektedir. Fakat bazı durumlarda mezarların duvarları ve mezarları birbirinden ayıran duvarlar için kullanılan taşların şekillendirildikleri gözlemlenmektedir. Sanduka mezarların kapak taşlarının doğal ve büyük yassı taşlardan yapıldıkları ve üzerinde bir işlem uygulanmadıkları gözlemlenmektedir. Duvar örülmesinde doğal taşların yoğun kullanımının yanı sıra taş duvar örgülü oda mezarların ve taş sanduka mezarların duvarlarının örülmesi için harç kullanılmadığı da gözlemlenmektedir. Harç kalıntıları sadece T-1 ve T-2 numaralı mimari unsurların tabanlarında sıva olarak kullanılmıştır. Bu yapılar içerisinde iskelet kalıntıları ve başka arkeolojik buluntu olmadığından fonksiyonları hakkında bilgi edinilememektedir. Mezarların tamamının kireçtaşı ana kaya içerisine açılan çukurlara yapıldıkları gözlemlenmektedir. Bazı durumlarda ise ana kaya içerisinde bulunan doğal boşlukların önüne duvar örülerek mezar çukuru olarak kullanıldıkları saptanmıştır. Taş sanduka mezarlar içerisinde ortaya çıkarılan 19 adet demir çivi ise bazı gömülerin ahşap tabutlar içinde yapılmış olabileceklerine işaret etmektedir. Fakat tüm taş sanduka mezarlarda çivi kalıntılarının olmaması ve diğer mezar tiplerinde hiç çivi bulunmaması ahşap tabut kullanımının kronolojik veya ölü gömme gelenekleri içerisindeki olası kültürel farklılıklara bağlı olabilecek bir durum olduğu düşünülmektedir.

İnsan kalıntıları

2018 yılında açılan mezarlarda en az 45 bireye ait ve alanda dağınık olarak toplanan en az 25 bireye ait iskelet kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Mezarlarda açığa çıkarılan iskeletlerin çoğunluğunu yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Mezarlar içerisinde ortaya çıkarılan iskeletlerin birincil gömü geleneği ile gömülmüş oldukları gözlemlenmektedir. Yetişkinlere ait olan

mezarlar içerisinde tekli gömüler az sayıdadır. Buna karşın bu mezarlar içerisinde izole ve dağınık şekilde oldukları gözlemlenen çocuk ve bebek kemikleri de bulunmaktadır. Kadın ve erkeklere ait olan yetişkin bireylerin bulunduğu mezarlarda cinsiyete bağlı bir değişimin olmadığı gözlemlenmektedir.

Ölü gömme gelenekleri açısından bakıldığında, Şekil 4'te de görüldüğü gibi 2018 yılında açılan tüm mezarlar içerisinde ortaya çıkarılan iskeletlerin tamamının güneybatı kuzeydoğu yönünde uzandıkları gözlemlenmektedir. Şekil 4'te görüldüğü gibi anatomik pozisyonlarını korumuş olan söz konusu bireylerin tamamının yüzlerinin yukarı baktığı ve kollarının leğen kemiği üzerinde yarı kıvrılmış olarak ya da leğen kemiğine paralel şekilde düz olarak uzatıldıkları görülmektedir. Taş sanduka mezarlar içerisinde anatomik pozisyonda olan iskeletlerin baş veya ayak uçlarında daha önceden aynı mezarda gömülü bireylerin etrafında dağınık şekilde toplandıkları görülmektedir. Söz konusu mezarlar içerisinde yeni gömüler yapabilmek için önceden bu mezarlara gömülü olan iskeletlerin toplandığı ve yeni gömülerin bu işlemten sonra yapıldığı gözlemlenmektedir. *İn situ* durumdaki bireylerin baş bölgelerine yakın bir alanda ya da ayak uçlarında toplanan insan kalıntıları içerisinde kafataslarının bireylere ait uzun kemiklerin üzerine bırakıldıkları örnekler daha yoğundur. Bunun yanı sıra bazı mezarlarda toplama işlemi yapılmadan birkaç bireyin üst üste gömüldükleri de tespit edilmiştir.

Şekil 4. Yetişkin bireylere ait çoklu bir mezar

Basit toprak mezarlarda ise sadece tekli gömülere ait bireylerin olduğu görülmektedir. 4 ayrı basit toprak mezarda ortaya çıkarılan iskeletlerden iki tanesi sol tarafa yan yatırılmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmış olan iskeletlerin yüzleri doğuya bakmaktadır. Söz konusu iki iskelet üzerinde gözlemlenen bu durum sadece basit toprak mezarlara özgüdür ve taş sanduka mezarlarda gözlemlenmemektedir. Basit toprak mezarlarda açığa çıkarılan diğer iki birey diğer sanduka mezarlarda olduğu gibi güneybatı-kuzeydoğu yönünde ve sırt üstü uzatılmıştır. Şekil 5'te de görüldüğü gibi çocuklara ait olan taş sanduka mezarlar içerisindeki insan kalıntılarında bakıldığında sadece 2-10 yaş arası bireylerin tekli gömüldükleri gözlemlenmektedir. Tekli olmayan bazı çocuk mezarlarında ise yetişkinlere ait iskelet kalıntılarının olmadığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra 2018 kazı yılında mezarlar içerisinde ele geçen küpe ve bilezik gibi süs eşyalarının çoğunlukla çocuk mezarlarında bulunduğu görülmektedir.

Şekil 5. Çocuk gömülerine ait bir mezar

Alanda yapılan ilk antropolojik gözlemler sonucunda iskeletlerden 27'sinin yaş ve cinsiyet tayini yapılmıştır. Buna göre iskeletlerin 13 adetinin çocuklara, 11 adetinin yetişkin erkek bireylere ve 3 adetinin ise

yetişkin kadın bireylere ait olduğu gözlemlenmektedir. Mezarlarda ortaya çıkarılan 18 bireyin ise yaş ve cinsiyet tayini yapılamamıştır. Bunun yanı sıra yetişkin bireylere ait iskeletlerin kafataslarında ve uzun kemiklerde yoğun olarak travma izlerine rastlanılmaktadır. Bu bağlamda ileride yapılacak olan antropolojik analizler bu alanda gömülmüş olan topluluk üzerine *bioarkeolojik* bağlamda daha detaylı bilgiler verecektir.

BULUNTULAR

Nekropol alanında yapılan kazılarda toplam 78 adet eser bulunmuştur. Bunların 21 tanesi envanterlik geriye kalan 57 adet eser ise etütlük eser olarak değerlendirilmiştir. Mezarların içerisinde ve çevresinde bulunan küçük buluntular daha çok bilezikler, kolyeler, boncuklar, yüzükler, halhaller, küpeler, vb. takılardan oluşmaktadır. Mezarlar içerisinde takılar dışında 19 adet demir tabut çivisi ele geçmiştir. Mezarların etrafında ise bir adet kandil, bir adet sikke, cam gözyaşı şişeleri ve çok sayıda kırık ve bütün olmayan seramik parçaları ele geçmiştir.

Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan seramikler üzerinde çok az motif bulunmaktadır. Fakat seramiklerin hamur tiplerine göre 8 çeşit seramik grubu olduğu gözlemlenmiştir: 1- Kırmızı hamurlu grup, 2- Kırmızımsı-sarı kireç katkılı hamurlu grup, 3- Grimsi-siyah hamurlu grup 4- Siyah, yoğun mika katkılı hamurlu grup, 5- Siyah hamurlu grup, 6- Yeşilimsi-bej hamurlu grup, 7- Yeşil sırlı grup, 8- Rakka grubu. Bu seramik gruplarına bakıldığında kırmızı, kırmızımsı-sarı kireç katkılı, grimsi-siyah, siyah yoğun mika katkılı ve siyah hamura sahip seramikler Bizans dönemine ait seramiklerdir. Fakat daha yeşilimsi-bej, yeşil sırlı ve Rakka seramikleri MS 12-13. yüzyıllara aittirler. Kırmızı hamurlu ve kırmızımsı-sarı kireç katkılı hamurlu grup daha çok Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen seramiklerle benzer özellikler göstermektedir. Metal ve cam eserler açısından az buluntu olmasına karşın söz konusu eserler önemli bilgiler vermektedir. Cam eserlere baktığımızda tamamı kırık ve parçalar halinde olan gözyaşı şişelerinin çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir. Şekil 6'da da görüldüğü gibi cam eserler arasında 2 adet bilezik ve çok sayıda boncuk bulunmaktadır.

Şekil 6. Cam bilezik

Kazı alanında açığa çıkarılan madeni eserler arasında ise bilezikler, küpeler ve yüzükler bulunmakla birlikte Şekil 7’de de görüldüğü gibi demir tabut çivileri yoğunluktadır. Madeni eserler içerisinde ise Şekil 8’de görüldüğü gibi demir ve bronz bilezikler, küpeler ve yüzükler yoğunluktadır. Metal halhal ve bileziklerin açık olan baş kısımlarında hayvan başı şeklinde olan bezeme öğeleri bulunmakla birlikte korozyondan ötürü bu bezeme öğelerinin hangi hayvanları betimledikleri net değildir.

Şekil 7. Mezar içerisinde ele geçmiş olan demir tabut çivisi

Şekil 8. Bronz ve demirden yapılmış olan bilezik ve yüzükler (soldakiler bronz sağdakiler demir)

İyi korunmuş olarak ele geçen 4 adet bronz yüzükten 3 tanesi üzerinde, çok kötü korunmuş olmakla birlikte, bezeme öğeleri bulunmakla birlikte bir tanesinin ortasında cam kakma tekniğiyle bezeme yapıldığı gözlemlenmektedir. Ele geçen eserler arasında öne çıkan en önemli grup ise Şekil 9’da da görüldüğü gibi telkâri tekniği ile yapılmış olan gümüş küpelerdir. 2010 ve 2011 yılında Nekropol alanının yüzeyinde Bizans Dönemi tabakasındaki sikkeler yoğun olarak bulunmasına karşın 2018 yılında sadece bir adet bronz sikke bulunmuştur. Söz konusu eserin MÖ 4.-5. yy’a tarihlendiği düşünülmektedir (Erdoğan, 2015).

Şekil 9. Telkâri tekniğiyle yapılmış olan ve bir çocuk mezarında ele geçmiş olan gümüş küpe

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mardin-Diyarbakır karayolu güzergâhının 4. kilometresinin batısında yer alan Artuklu Üniversitesi yerleşkesi içerisinde, Mardin ili Artuklu ilçesi sınırları içerisinde, yer alan ve III. derece sit alanı olarak tescillenen Hırbe Helale Nekropol alanında gerçekleştirilen sondaj kazıları bu alanın daha geniş bir nekropol alanının sadece bir parçası olduğunu göstermektedir. 2018 yılında yapılan kazılarda söz konusu nekropol alanında, üç tabakalı bir stratigrafi olduğu tespit edilmiştir. En alt tabakanın Geç Roma Dönemine (MS 4-5.yy) ait olduğu ele geçen sikke ile saptanmıştır. Bu tabakanın hemen üstünde, önceki kazı sezonlarında ele geçen sikkeler ve seramiklerden dolayı Doğu Roma (Bizans) ve MS 5-6. yy’a ait olduğu anlaşılmıştır. En üst tabaka ise MS 12-13. yüzyıllara aittir ki bu tabaka, Artuklu Devri’ne tarihlenir (Mardin Müzesi, 2011 yılı kazı raporu). Aynı şekilde bu döneme tarihlenen sikkeler 2010 ve 2011 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Mezarların bulunduğu en alt tabaka ise kırmızı hamurlu ve kırmızımsı-sarı kireç katkılı hamurlu seramiklerin bulunmasından dolayı MS 4.-5. yy’a (Geç Roma Dönemi), tarihlendirilmektedir.

2010, 2011 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen kazılar bu alanda taş örgülü oda mezarlar, taş sanduka mezarlar, basit toprak mezarlar ve bir adet lahit mezar olmak üzere 4 farklı mezar tipinin bulunduğunu ve bu mezarlar içerisinde de yetişkin ve çocuk bireylerin birbirinden farklı olmayan bir gömü geleneğiyle gömüldüklerini göstermektedir (Mardin Müzesi, 2011 yılı kazı raporu).

Ölü gömme adetleri açısından çok fazla bir değişiklik sergilememekle beraber mezar tipolojisi açısından önemli farklılıklar gösteren mezarlar (taş örgülü oda

mezarlar, taş sanduka mezarlar, basit toprak mezarlar ve bir adet lahit mezar), Dara Antik Kenti'nde ve Ilısu Barajı İnşaat Sahası'nda kazılar sonucu tespit edilen mezar ve ölü gömme gelenekleriyle birlikte düşünüldüğünde (Erdoğan, 2010; Can ve Erdoğan, 2014; Erdoğan ve Ökse, 2010), bölgenin Geç Antik Çağ'da göstermiş olduğu kültürel yapı üzerine önemli bilgiler vermektedir. MS 4-5. yy'a ait olduğu düşünülen mezarlar ve mezarlarda ele geçen buluntular üzerinde yapılacak olan arkeolojik ve antropolojik analizler ve ileriki yıllarda yapılacak olan kazılar hem Hırbe Helale Nekropol alanı hem de Geç Antik Çağ'da Mardin Bölgesi sosyal, kültürel ve inanç yapıları ve ölü gömme adetleri üzerine önemli bilgiler verecektir.

TEŞEKKÜR

Kazı çalışmalarına katılan ve emeği geçen Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Sanat Tarihçi Muaviye ŞAHİN, Arkeolog Mesut VURAL, Arkeolog Yılmaz GÜNDÜZ, Arkeolog Sultan BİSEN, Sanat Tarihçi Fatma ERKAN, Sanat Tarihçi Ruken GÜL, Antropolog Nazlı AKBAŞ, Antropolog Ayşenur ÖZ'e emeklerinden dolayı teşekkürü borç biliriz.

KAYNAKÇA

- Can, B. ve Erdoğan, N. (2014). 'Dara: Bizans- Sasani Sınırlarında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları.' *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, 347-371.
- Erdoğan, N. (2010). *Dara Antik Kenti Bilimsel Kazı Çalışmaları Raporu*. Mardin Müzesi arşivi.
- Erdoğan, N. (2015). *Doğu Roma Sikkeleri*, (M.S. 491-1453). Mardin Müzesi Yayınları 231. Sayfa.
- Erdoğan, N. ve Ökse, A.T. (2010). *Ilısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III - Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri*. Mardin Müzesi Yayınları. 586 sayfa.